

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycançılıq ideyasının təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

VIII Yazı

20-ci əsrin əvvəllərində Pozitivizm rəğbət bəsləyənlərdən olan Sənətulla Eynullayev O.Kontun, H.Spenserin ideyalarını təbliğ etmişdir. O, "Nidayi ruh" məqaləsində yazırdı: "Avropa və digər qitəti-mədəniyyənin fəlsəfeyi-elmiiyyəsi, həqiqiyyəti, əqliyyəti, təkamiliyyəti və madiyyəti (realizm, rasionalizm, evolyusionizm, spiritalizm və materializm) və sairə kimi yekdigərinə müxalif olan birer məsləki-fəlsəfə təşkil ediyorsə da, bunların əsası... bilməməkdən ibarət və... bilməməkdən nəşət edən şeylərdir. Belə olmasa idi yek digərə müxalif yüzlərcə bir (izm) məsləki-fəlsəfi... meydana gəlməzdi: bunlardan bildiyi həqiqəti-müsbət (pozitivizm) olsa idi bir zaman surəti-qətiyyətdə qəbul edilər, ixtilafa məhəl qalmazdı".

Ona görə ictimai inkişafın mənbəyi islam dini və onun doğurduğu adət və ənənələrdir: "İnsanların maddi və mənəvi səadətleri yalnız islamiiyyətlə təmin edilmişdir. Çünki maddi və mənəvi müaviznəti həyatı tənzim edəcək ədaləti həqqaniyyəti islamın şəriəti əsasiyyəsidir". 2 Eynullayev daha sonra yazırdı: "Bəşəriyyət, təbiətin xaricində bir ünsürü-müstəqil degil, biləkə təbiətin içindəki əczi-mövcutdan bir cüz olub, mənzumeyi-kainatın ahəngi... Ümumi hərəkəti ilə bir nizamda hərəkət edir. Mənzumeyi-kainat isə bütün həyatı ilə günəşin təsirinə əsir olub, təvəllüd edəcəyi nə qədər əhvali-hadisat və təbəddülər var isə... günəşin təsiri ilə vücudə gəlir. Həyatı-kainatın makinasının bir cizi olan küreyi-ərz bütün kütlə ilə günəş təsirinə tabe olduğu kimi, onun üzərində yəşayan canlı ünsürün cümləsindən bir növü də ki, "bəşər" deyilməklə məlumdur doğrudan-doğruya küreyi-ərzə vüqə gələn təhəvvülətə uyğun olaraq hərəkət edir... bunun üçün insanın maddiiyyət və mənəviyyəti, hissiyyəti və əqliyyəti təbiət qüvvələri ilə bağlanmışdır. Təbiətdə qədər hadisat və təbəddülət vüqə gəlsə insanda da vəqə olur".

Eynullayev başqa bir məqaləsində də yazırdı ki, "sosializm... quru xəyal aləmindən çıxacaq şey olmadığından bəşəriyyətdə hənzür bir şey verməmişdir". 4 Ona görə sosializm gerçəkləşsə belə, bəşəriyyətdə indiki bəlalardan, böhranlardan qurtula bilməyəcəkdir. Eynullayev "Mərakeşdə qiyam" məqaləsində isə yazırdı ki, bəşəriyyətin artmasına

Milli-demokratik ideya cərəyanı: türkçülük/azərbaycançılıq, çağdaşlıq və islamçılıq

nisbətən torpaq artmayıb, getdikcə sıxılır: "Buna görə də millətlər bir-birinə hücum edib, müharibə açmağa, onun torpağını almağa və kəndisinə (özünə) istila və istimlak etməyə məcbur olur". Əbdülxaliq Qafarzadə Cənnətinin (1855-1931) dünyagörüşündə islamçılıq, turançılıq və Azərbaycan türkçülüüyü xüsusi yer tutmuşdur. Hələ, 1880-ci illərdə birgə iştirakçısı olduqları şeir məclislərində Cənnətinin istedadını gören S.Ə.Şirvani onun həmin dövrdə az tanınmasına təəccübünü də ifadə etmişdir. Se-

Cənnətiyə görə, millətin cəhalətdən və köləlikdən qurtuluşu uğrunda mübarizə aparana isə həmişə zülmə rastlaşıb əzab-əziyyətdə düşər olublar. Yeni millət uğrunda çalışanların, onun azadlığı üçün yol axtaranların özləri zəncirlənərək həbsxanlara salınıbılar. Cənnəti təəssüf edirdi ki, millət uğrunda çalışanları isə bir çox hallarda əksər soydaşları da mübarizə meydanında yalnız buraxırlar. Hətta, öz içimizdən

Hümiyyət üçün vaz keçəriz can-bahımızdan,
Turanlız, sahibi-şənü şərəfiz biz,
Əslatımız nayibi xeyrül-xələfiz biz.

Bütün hallarda, Cənnətinin fikrincə, kim millətə xidmət edirsə həm ələmdə adı və izi qalacaq, həm də rəhmət qazanaçaqdır. Onun şeirlərində Millət qədr Vətənə bağlılığı da çox yüksək səviyyədə əks olunmuşdur. O, Vətənə aid bir sıra şeirlər yazmış, torpağını satanları ən ağır şəkildə ittiham etmişdir.

1953) Şəmkir alman-rus liseyini, daha sonra Tiflis Klassik gimnaziyasını bitirmiş və Moskva Universitetinin Tibb fakültəsinə daxil olmuşdur. 1901-ci ildə Bakıya qayıtdıqdan sonra o, "İttifaqi-müslimin" təşkilatının üzvü, "Difai" partiyasının rəhbərlərindən olub. Həmin dövrdən Qarabəyli publisist fəaliyyətinə başlayaraq "Həyat", "İrşad", "Kaspi" və digər nəşrlərlə əməkdaşlıq edib.

1906-cı ildə Qacarlara,

Eynullayev başqa bir məqaləsində də yazırdı ki, "sosializm... quru xəyal aləmindən çıxacaq şey olmadığından bəşəriyyətdə hənzür bir şey verməmişdir". 4 Ona görə sosializm gerçəkləşsə belə, bəşəriyyət indiki bəlalardan, böhranlardan qurtula bilməyəcəkdir. Eynullayev "Mərakeşdə qiyam" məqaləsində isə yazırdı ki, bəşəriyyətin artmasına nisbətən torpaq artmayıb, getdikcə sıxılır: "Buna görə də millətlər bir-birinə hücum edib, müharibə açmağa, onun torpağını almağa və kəndisinə (özünə) istila və istimlak etməyə məcbur olur"

yid Əzimin bu təəccübünə Cənnətinin cavabı konkret olmuşdur: "Kiminin məşhureti olur, kiminin hünəri".

Cənnətinin islamliğa həsr etdiyi əsərləri "Mühəssənati-şəriyyə", "Yənbul-hikmət", "Təhvil-övzan" və başqalarıdır. Peyğəmbərə (s) həsr etdiyi şeirlərində Allahın Rəsulunu yer üzünü işıqlandıran böyük şəxsiyyət kimi təsvir edən Cənnətiyə görə, onun dünyaya gəlməsi ilə insanlar səadətə qovuşmuş, cəhalət zülməti hidayət nuri ilə basılmış, hətta, Kəsrinin tağı düşmüş, farsların atəşi sönmüşdür. O, yazırdı:

**Hansı peyğəmbər olub sən kimi alihimmet?
Yox təməddündə sənə eyləyən əsla sibiçət,
Yüz verir mərdümə asarını görəcək heyət,
Səndən özge kimə, aya, bu şərəfdür qismət,
"Adəmə vəchi-mübahat ola izzü nəsəbi".**

Digər şeirində isə Cənnəti yazırdı ki, "maddəri-əyyam" elə bir xələf doğurdu ki, bu dünyada misali nə görülüb, nə də görülcəkdir:

**Nəcə xələf ki, onun əmri ilə dünyanın
Təmam rübi edər gah qiyam, gah sücud.
Nəcə xələf ki, Onun qədrü şənünə nisbət,
Ümumxələq şünatı görsənin məhdud.
Nəcə xələf ki, onun adı zikr olunduqda,
Rəvani-pakinə ırsal olur səlamü dünüd.**

Cənnəti İslam dini ilə yanaşı millət, vətən, tərəqqi və hüriyyətdə aid də bir çox dəyərləri əsərlər

elələri tapılır ki, qarınlarından və vəzifələrdən ötrü qarındaşlarını və soydaşlarını məhv edirlər. Cənnəti yazırdı:

**El üçün ağlayan gözəndən, demişlər, kur olur axır,
Əzəldən kur imiş el qüssəsindən gəlməyən dada.
Ümidin kəssə hər kəs öz elindən, biki fayətdir,
Kifayətsizlər ümidindəyiz, Həq yetsin imdadə.**

Deməli, əcnəbi millətlərin inkişaf etdiyi bir zamanda Azərbaycan türklərinin geridə qalmasının səbəbini Cənnəti bir tərəfdən çar Rusiyasının mütəmləkəçi siyasətində, digər tərəfdən yalançı "millətpərəstlər" in və "ruhanilər" in əməllərində görmüşdür.

Bütün bunlara baxmayaraq, Cənnəti hesab edirdi ki, bir millət təhqir olunduğu halda bu həqarətə cavab verməli, yəni milli oyanışa nail olmalıdır. Çünki həqarətlə qarşılaşdığı halda, ona cavab verə bilməyən və bununla razılan millət tarix səhnəsindən silinir. O yazırdı ki, azərbaycan-

Cənnəti yazırdı ki, kim torpağını satarsa gec-tez gözüne qara torpaq dolacaqdır:

**Ey Türk Vətən tərki qılar qəti-həyatın,
Məhməl olur ol dəm hərəkəti sələnatın,
Birdir vətənin, gətse həyat ilə məmatın,
Təqin oxuy, Cənnəti, hangami-vəfatın.
Bu şivəni fəryad əbas qilməyir üşşaq,
Torpaq satanın çəşminə olsun qara torpaq**

Cənnətinin Vətənə həsr etdiyi ən məşhur şeiri isə "Vətən tərənəsi"dir. Şairin fikrincə, hər bir millət üçün torpaq o qədər müqəddəsdür ki, dərisi bədənindən soylsa belə, kimsə ondan bir qarış da olsun başqasına verməməlidir:

**Himmətediniz, düşməni məhv eyləyilmə,
Əfil kimi çəqməyalım məskənimizdən.
Zülmət kimi tərüvü tarolsa da dünya,
Nurani edək anı dil-rövşənimizdən.
Namusi-vətən hizi üçün bəzi edəlim can,
Ta vizü vəbal götürək gərdənimizdən.**

Cənnəti Türklük və Vətən məfkurəsini 1919-cu ildə "Azər-

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur